
Світлана ЧОРНОУС

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПОДОРОЖЕЙ ЮЗЕФА ІГНАЦІЯ КРАШЕВСЬКОГО

У статті розглянуто аксіологічний аспект інтерпретації подорожей Ю. І. Крашевського, простежено ціннісні домінанти творів польського письменника, написаних у жанрі подорожі.

Ключові слова: подорож, цінність, історія.

This article deals with axiological aspect of Krashewski's travels interpretation. Valuable dominants of a polish writer's works, written in this genre, are investigated.

Key words: travel, value, history.

Niniejszy artykuł przedstawia aksjologiczny aspekt interpretacji podróży Józefa Ignacego Kraszewskiego oraz hierarchię wartości utworów podróżniczych tego pisarza polskiego.

Słowa kluczowe: podróż, wartość, historia.

Одним із важливих питань творчості Юзефа Ігнація Крашевського прийнято вважати питання збереження та передачі національних, культурних і моральних цінностей прийдешнім поколінням. Письменник наполегливо озброював своїх сучасників знаннями, допомагав побачити свій початок у духовному досвіді попередніх поколінь, своє продовження у нащадках через вивчення історії. За переконанням Ю. І. Крашевського, зберігаючи пам'ять народу, людина дбає про своє майбутнє, адже пам'ять – це спосіб існування моральних, духовних і народних цінностей. Уся творчість польського письменника, передусім його подорожня література, була присвячена цій меті – зліквідувати духовні прогалини в свідомості людей, повернути народу його історичну пам'ять.

Оцінка – неодмінний елемент пізнання. У художній діяльності вона виявляється згідно з ціннісними орієнтаціями автора. Наприклад, у найдавніших формах мислення оціночний і пізнавальний типи мислення були нероздільними. У літературі пізнання і оцінка утворюють діалектичну єдність. Цінність звикли розуміти як духовне формування, що існує через моральні та естетичні категорії теоретичної системи, утопічні образи, суспільні ідеали, критерії оцінки діяльності людини та джерела смислоутворюючої основи людського діяння. Матеріальні й духовні цінності є надбаннями культури та результатом діяльності людства. Вони визначаються не стільки залежно від їхньої здатності задовольняти вітальні чи духовні потреби людей, скільки від їхньої відповідності певним

суспільним взірцям, мірам, вимогам, ідеалам, що власне і виступають як справжні цінності й основа формування людських потреб. Оцінка в мистецтві, як і в житті, спирається на вироблені суспільством цінності та ідеали, які становлять основний критерій оцінки. Значимість, корисність певних речей для суспільства визначає їхню цінність.

Етична та естетична оцінка явищ присутня в усіх подорожах Ю. І. Крашевського. Письменник художньо освоював навколишню дійсність, залучаючи широкий спектр цінностей етичних, естетичних, духовних, моральних. У кожному творі автор давав оцінку своїм героям, їхнім вчинкам, поведінці. Подорожі Ю. І. Крашевського викликають інтерес науковців тим, що, обираючи жанр подорожі для своєї творчості, письменник орієнтувався на відсутність чітких рамок та обмежень і свободу побудови художнього та ідейного простору, що давало можливість для ширших меж для власних суджень чи оцінок.

За своєю природою жанр подорожі ціннісно орієнтований, адже його структура передбачає спостереження та оцінювання навколишньої дійсності. Спрямованість автора на оцінювання довкілля дозволяє йому реалізовувати власну систему цінностей. Споконвічні цінності добра, краси і правди, які були мірою всіх речей у античних філософів, чітко реалізовані у подорожах Ю.І.Крашевського у змалюванні архітектури, природи, зовнішності людей, ставленні письменника до народу та прагненні відтворити історичну достовірність, правдиво відобразити дійсність.

Естетичні та духовні цінності у подорожах Ю. І. Крашевського визначають зміст та цілі його мандрівок. Культурно-історичні стандарти виявляються у його творах через огляд численних пам'яток та оцінювання їх через призму суджень літератора, як поціновувача мистецтва, критика, історика. Співвіднесення матеріального та ідеального, суспільного та індивідуального визначалися цілями автора під час вирушення у мандрівку. Краса, добро, правда у подорожах Ю. І. Крашевського виступають доміантними аксіологічними одиницями. Прояви цих цінностей у повсякденному житті відвіданих територій, культурі та історії становили першочерговий інтерес для письменника. А основні цінності, які автор культивував у своїх подорожах, – це історія, пам'ять, культура.

Юзеф Крашевський усвідомлював, що цінності – це ті скрижалі, на які спирається буття людства, на основі яких формується поняття культури як соціальної пам'яті. Культура – це той чинник, завдяки якому формуються, зберігаються та передаються основні цінності, соціальні знання від одного покоління до іншого, шляхом традицій символів та пам'яті. Тому, мандруючи, він так ретельно описував архітектуру міст,

історичні пам'ятки та звичаї народу. Письменник декларував ці цінності та утверджував їх через зображення культурних та історичних пам'яток у своїх книгах про подорожі. Юзеф Ігнацій неодноразово відмічав, що суспільство відходить від духовних цінностей, орієнтуючись передусім на матеріальні вигоди. Наприклад, подорожуючи теренами Волині, він відзначав: «...ніхто не хоче тут бути нижчим за інших, здатися біднішим, кожен витрачається на карети, прислугу, печатки з титулами. Не дивно, що згодом такі маєтки занепадають, а ці великі пани без шматка хліба на схилі літ тільки й мають, що печатки та збитки» [9, 232].

Культурні та естетичні цінності краси, мистецтва, гармонії, пізнання займають чільне місце у цих творах. Юзеф Крашевський зображує дійсність через спостереження за людьми, речами, явищами. Автор намагався відкрити читачеві аксіологічну сутність речей через оцінку, порівняння, часом моралізаторство. У подорожах Ю. І. Крашевського присутні аксіологічні полюси від схвалення до категоричного засудження певних явищ, що трапилися письменнику під час його подорожей. Механізм реалізації ціннісних орієнтацій у творах Ю. І. Крашевського полягає у описі, оцінці та настановах, скерованих до читача. Історичний розвиток суспільства, його практичні потреби, задоволення інтересів громади зображуються автором через описи картин природи, архітектури, різнопланових народних типажів. Мальовничі та емоційні змалювання краєвидів, замилювання пейзажами слугували інструментом для оспівування краси природи: «Який прекрасний вид! Там на пагорбі білий будинок у зеленому вінку тополь, нижче у дубових заростях пливе річечка, клумби ясніють лісовими квітами, а альтанка сплетена з березового гілля, там далі під березою стоїть хрест при дорозі, а під ним широкий камінь» [7, 164].

Загальнолюдські цінності реалізуються через особисті судження автора. Цінності, представлені у подорожніх творах Ю. І. Крашевського, виявляли зв'язок суспільства з оточуючим світом. Жанр подорожі виправдовував своє спрямування на масового читача під пером Ю. І. Крашевського. Автор виховував смак людей до культурних цінностей, творів мистецтва, як наприклад у «Картках з життя і подорожей», або звертався до патріотичних почуттів своїх співвітчизників, звертаючись до героїчного минулого польського та українського народів у «Спогадах про Одесу, Єдисан та Буджак». Відвідані письменником пам'ятки, зібрані ним свідчення минулого стали для Ю. І. Крашевського стимулом для художнього освоєння вражень з відбух мандрівок. Історія часто становила основний критерій оцінки побаченого. Історичну місію Польщі Ю. І. Крашевський вбачав у поширенні культури із Заходу на

Схід. Історичну і художню правду в своїх творах Ю. І. Крашевський не розмежовував, намагаючись зберегти достовірність та якомога детальніше передати свідчення минулого та реалії сучасного.

У історичній концепції Ю. І. Крашевського, за визначенням І. Горського поєдналися мессянізм А. Міцкевича з діалектикою Гегеля, демократичними поглядами Лелевеля, консервативними поглядами краківської історичної школи [1]. Юзеф Крашевський наполягав, що історичну правду варто зображувати під іншим кутом зору. Письменник неодноразово відзначав особливу користь знання історії для сучасників та необхідність безпристрасного та об'єктивного її висвітлення. Місію Польщі письменник вбачав у поширенні цивілізації із Заходу на Схід. Така історична концепція знайшла відображення у багатьох творах письменника, зокрема в його подорожах.

Автора цікавило все. Окрім інтересу до історії – домінуючого кола його зацікавлень – Ю. І. Крашевський досліджував звичаї і традиції, мистецтво, літературу, наукові здобутки регіонів, які відвідував. У «Спогадах про Одесу, Єдисан та Буджак» автор переважно концентрувався на наукових інтересах, тому активно вивчав архіви, статистичні дані, працював у бібліотеках. На його думку, «...не обіцяємо нашому читачеві у цьому щоденнику з подорожі нічого більше за висловлення наших вражень з мандрівки поєднаних з науковими дослідженнями змалюванням місцевості» [8, 9].

Спектр цінностей, представлених автором у його подорожах, напрочуд широкий, адже письменник залучав різні наукові та культурознавчі сфери. Автор у своїх текстах виступав не лише як письменник, а й етнограф, історик, мистецтвознавець, антрополог та фахівець з багатьох галузей науки, пізнавав та оцінював багатогранний світ через різні ланки науки та погляди. Цим, можливо, можна пояснити ненаситний інтерес до оточуючого світу та невпинне осмислення явищ навколишньої дійсності: «кожен, хто колись подорожував, пам'ятає, яке враження на них справили особи, яких вони зустріли, будинки, брочки, часом сцени життя, які миготять та зникають перед очима, картинки фантасмагорії» [7, 153].

Фольклор віддзеркалює життя народу та його основоположні цінності. Тому він так широко представлений у подорожах письменника і становив його пильний інтерес під час подорожей та змалювання подій і вражень від мандрівки. Автор оцінював життя людей, їхній побут, залучаючи свої глибокі знання народних традицій. Наприклад, описуючи будинки жителів одного з містечок, автор зазначав: «Знову якийсь дворик. Тин у ньому зовсім розбитий – тому повинні тут жити багаті або дуже красиві дівчата на виданні» [7, 158].

Найбільшу увагу автор приділив народній культурі та традиціям у «Спогадах про Волинь, Полісся та Литву». Адже збереження традицій було основоположною цінністю в творчості Ю. І. Крашевського, тому інтерес до фольклору у Ю. І. Крашевського був яскраво вираженим. Письменник відзначав: «Волинські селяни найбільше зберегли давні звичаї, вбрання та забобони» [9, 237].

У «Спогадах про Волинь, Полісся та Литву» автор намагався передати національний духовний досвід через змалювання фольклорно-обрядових елементів. Сумним лейтмотивом у творі виступає тема забуття та відхід від народних і християнських традицій. Шлях до збереження національної самосвідомості та духовності людства, за глибоким переконанням автора, лежали у ниві пізнання витоків власної культури, релігії, мистецтва. Тому все, що було пов'язано з історичними цінностями, що ототожнювало і символізувало зв'язок часів, неперервність традицій, культурну та історичну пам'ять, знаходило відображення на сторінках книги.

Життя селян, народна творчість та культура були для Ю. І. Крашевського берегиною національної ідеї. Народна культура стала для нього невичерпним джерелом творчості та надією на об'єднання різних верств суспільства, адже Ю. І. Крашевський вважав, що вони повинні слугувати об'єднанню людей заради благородних цілей та порятунку людства від духовної та інтелектуальної деградації.

Різні літературні форми, які функціонували у творчості Ю. І. Крашевського, письменник використовував з певною метою. Внутрішня композиційна та ідейна свобода жанру подорожі надавала письменникові змогу охопити неосяжне – до дрібниць вивчити культуру рідної та чужоземних держав і продемонструвати широку гамму світоглядних позицій.

Юзеф Крашевський зображував оточуючий світ калейдоскопічно, уривками життєвих сцен і подій. Короткий фрагмент став основним носієм аксіологічного змісту. Ідейна спрямованість надавала впорядкованості певним фрагментам. У цьому проявилось прагнення автора до правдивого зображення дійсності. Життя складається з епізодів, тому автор, який намагався об'єктивно зобразити навколишню дійсність, відтворював її у такому самому ритмі, надаючи перевагу тим елементам, які відповідали його ідейним спрямуванням. Проте фрагментарність оповіді не порушувала цілісності твору, а навпаки, надавала йому ідейної однорідності. Кожна картинка, яку зобразив автор, слугувала елементом для цілісної кольорової композиції, у якій, як у дзеркалі, відбилася правда життя. Постійна зміна епізодів надавала динамічності оповідній манері автора. Інтерес

Ю. І. Крашевського до вічних цінностей та ідеалів підпорядкований ідеї збереження духовності людства.

Юзеф Крашевський прагнув підвищити значимість загальнолюдських цінностей: моралі, добра, правди, краси, духовності. Переважно усі твори письменника мають подібну аксіологічну змістовність. Як кожен письменник, Ю. І. Крашевський керувався певним набором цінностей, життєвих чи художніх орієнтирів. Адже метою його подорожей було збереження історії власного народу. Визначальною цінністю, проголошеною письменником, була свобода, якої він був позбавлений як патріот та громадянин своєї держави. Тому у численних мандрівках Юзеф Крашевський віднаходив свободу думки, духу і переконань. Він намагався зберегти дані про неї у свідомості свого народу, збираючи історичні та краєзнавчі дані та надаючи їх на розсуд читачеві. Подорожі територіями колишньої Речі Посполитої заспокоювали цю його потребу. Такою характеристикою відзначаються «Спогади про Волинь, Полісся та Литву», «Спогади про Одесу, Єдисан та Буджак», «Картини з життя і подорожей».

Елемент духовного та інтелектуального подорожах Ю. І. Крашевського досить вагомим. Моральні цінності займали особливе місце у художньому світі творів польського письменника. Автор часто наголошував на християнських цінностях любові до ближнього, порівнював з іншими релігіями та визнавав першорядність моральних принципів християнства. Юзеф Крашевський звертався до минулого задля збереження майбутнього та намагався пізнати та інтерпретувати досі непізнанне. «На мою думку, нема нічого природнішого за бажання пізнати історію місцевостей, які сьогодні під якимось кутом зору цікавлять нас. (...) Якби кожен намагався пізнати і описати, хоч би недавнє минуле рідних просторів, відголоски якого ще чути, якби кожен збирав такі свідчення, могла б скластися цікава історія внутрішнього життя держави» [7, 7].

Чому автора цікавили передусім невеличкі містечка, села, хутори? Тому, що саме там він вбачав збереження традицій, духовних цінностей, національної ідентичності. В умовах втрати незалежності польського суспільства письменник намагався реанімувати релікти минувшини, звертаючись до маловідомих історичних фактів, публікував та використовував у своїй діяльності різноманітні історичні джерела, які з часом через втрату першоджерел набували великої цінності та ваги в науковому світі. Серед ідей, що спонукали письменника до мандрування та фіксації своїх вражень на папері, безумовно, було об'єднання та зміцнення духу спільноти, позбавленої єдності та державності.

У «Картинах з життя і подорожей» Ю. І. Крашевського постулюються базові духовні цінності людства. Не випадковою є назва твору, у якій епізодичність життя автор зображує ніби окремими кадрами. Кожен змальований фрагмент проголошував певну ідею, декларував певну цінність у сфері етики, історії, релігії, мистецтва. Автор не просто колекціонував враження з мандрівки, а піддавав глибокому аналізу побачені факти. Такі окремі фрагменти перепліталися, змішувалися, тлумачили один одне. У щоденному письменник вбачав вічні цінності, буденне ставало для нього носієм культури та історії, згадкою про своє коріння, адже світ без історії та традицій для Ю. І. Крашевського позбавлений перспектив на майбутнє, тому кожна зображена деталь була носієм певної ідеї. Так, описуючи у «Картинах з життя і подорожей» помешкання та зовнішність мешканців територій, якими подорожував автор, він зазначає: «...як про черепаху судимо по панциру, так і про людину по її помешканню, людина завжди робить куточок, в якому проживає, подібним до себе» [7, 153].

Праця антрополога, історика, мистецтвознавця знаходила відображення у художньому тексті й несла ідейний зміст згідно з інтересами автора на мить фіксації певного явища. Письменник трактував оточуючий його світ згідно з власною ієрархією цінностей і вводив цю шкалу у текст подорожей. Усе, що оточувало письменника під час його численних мандрівок, підлягало глибокому осмисленню автора. Пізнання явищ і процесів багатогранної, суперечливої реальності, в тому числі духовної, було основним завданням письменника під час написання як літературних подорожей, так і творів інших жанрів. У них можна простежити прагнення автора віднайти загальнозначущі морально-ціннісні орієнтири дезорієнтованого польського суспільства. Подорожі Ю. І. Крашевського тією чи іншою мірою вказували на генезу його інтересів. Спосіб описування фактів, укладення спостережень свідчать про те, що автор цих нотаток, безумовно, зумів поєднати талант ученого та літератора. У цих творах Ю. І. Крашевського можна простежити конкретно-наукове пізнання як засіб вирішення естетичних та моральних проблем. Проте система цінностей письменника не була обмежена позитивістським сприйняттям дійсності, адже відомо, що творчості Ю. І. Крашевського притаманні прояви романтизму.

Серед мотивацій, що спонукали письменника до постійних переміщень у просторі, – жага знань, бажання зміни оточення, пошук правди, пізнання сенсу буття. Адже період, у який жив і творив Ю. І. Крашевський, був періодом змін – змінилося внутрішнє життя його батьківщини, змінювалися літературні течії, ціннісні орієнтири суспільства. Проте, вбачаючи у цьому негативні наслідки, Ю. І. Крашевський намагався

вберегти майбутнє своїх нащадків. Саме тому він стільки подорожував, збирав пам'ятки та свідчення минувшини. Цим можна пояснити неосяжний обсяг його творів різних жанрів, багато з яких, можливо, не стали перлинами світової літератури, проте їхню інформативну вартість важко піддати сумніву.

Для Ю. І. Крашевського численні подорожі стали формою розуміння світу, інших людей, рідної та чужої культури. Хоча подорожі Ю. І. Крашевського важко залучити до кращих зразків світової літератури, ідеї, які виголошував та пропагував автор, гідні найвищої оцінки та визнання. Автор зазначав, що «треба писати так, щоб книгу читали усі, популярна література повинна слугувати не лише простому народу» [6, 11]. Письменник мав на меті долучити до культури і літератури усі верстви населення, адже лише у розвинутому суспільстві він убачав майбутнє відновлення втраченої державності. Подорожі Юзефа Ігнація Крашевського з притаманним їм сяганням до першоджерел та глибоким осмисленням історичного процесу відіграли значну роль у розбудові й зміцненні національної свідомості польського суспільства, сприяли збереженню культурних і духовних надбань українського народу.

Література

1. Горский И. К. Польский исторический роман. – М., 1863. – 264 с.
2. Ковальчук О. Функціональна роль жанру в системі аксіологічних відношень // Українське літературознавство. – Вип. 51. – Львів, 1988. – С. 3-10.
3. Столович Л. Н. Природа эстетической ценности. – М., 1972. – 271 с.
4. Europejskość i rodzimość. Horyzonty twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego. Pod red. Wiesław Ratajczak, Sobieraj Tomasz. – Poznań, 2006. – 401 s.
5. Kozicka D. Podróżny horyzont rozumienia // Teksty drugie 1/2 (97/98). – Warszawa, 2006. – S. 270-285.
6. Kraszewski Józef Ignacy. Myśli o książce i o czytaniu. – Łódź: bibl. im.L.Warzyńskiego, 1987. – 23 s.
7. Kraszewski Józef Ignacy. Obrazy z życia i podróży. – Wilno, 1842. – 223 s.
8. Kraszewski Józef Ignacy. Wspomnienia Odessy, Jedysanu i Budżaku. – Warszawa, 1985. – 473 s.
9. Kraszewski Józef Ignacy. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. – Warszawa, 1985. – 383 s.
10. Wartość i sens. Aksjologiczne aspekty teorii interpretacji. Studja pod red. Andrzeja Tyszczyka, Edwarda Fiały, Ryszarda Zajączkowskiego. – Lublin: KUL, 2003. – 461 s.